

ԶԱՏԻԿ ԵՒ ԿԱՐՄԻՐ ՀԱՒԿԻԹ

"Մարտը կու գար ծաղկւներով
Երկնից հաւքերն կարդւլով.
Ահա եկաւ մեզ սուրբ Զատիկ,
Բերենք ներկենք կարմիր հաւկիթ":

Բարգէն Աթոռակից կաթողիկոս Կիլիկիայի վրացական համաձայն, Այնթապի մէջ սովորութիւն էր Յիսուս Քրիստոսի ծննդեան եւ Աստուածայայտութեան տօնը կոչել պատիկ Զատիկ, իսկ Ս. Յարութեան տօնը մեծ Զատիկ: Այս քնորոշումները ընդհանրապէս տարածուած են հայ գաւառներուն մէջ:

Գրիգոր Տաթեւացի, իր "Զմեռան" հատորին մէջ, Հոգեգալստեան տօնի մասին խօսած ատեն, եօթ գատակական կիրակիներ յիշատակած է "Յիսնակի" կամ "Յիսնուհի" շրջանին, այսինքն՝ Քրիստոսի Յարութենէն մինչեւ Հոգեգալուստ. -

Ա. Կիրակի՝ Զատիկ

Բ. Կիրակի՝ Նոր Կիրակի - Կրկնագատիկ - Սպիտակ Կիրակի

Գ. Կիրակի՝ Աշխարհամատրան - Կանանչ Կիրակի

Դ. Կիրակի՝ Կարմիր Կիրակի

Ե. Կիրակի՝ Երեսման խաչի - պայծառ Կիրակի

Զ. Կիրակի՝ Յարութեան - Կապոյտ Կիրակի

Է. Կիրակի՝ Երկրորդ Ծաղկագարդ:

Զատիկը Փրկչական տօներուն մէջ կարեւորագոյնն է յարութիւն անուանակ: Ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցին իր վարդապետութեան հիմը նկատելով Յիսուսի յարութիւնը, ամէն տարի փառաշուք հանդիսութեամբ կը պանծացնէ Յարութեան գատիկ յիշատակը, դաւանելով ու հաստատելով Աւետարանական պատգամը. "չէ աստ, այլ՝ յարեալ":

Նախնական եկեղեցին Զատիկ կը տօնէր Յիսուսի մահուան յիշատակին: Դ.

դարուն, Յիսուսի մահուան յիշատակութեան միացուցին նաեւ Անոր Յարութիւնը. ապա, Ե. դարէն սկսեալ, Զատիկը դարձաւ միայն Քրիստոսի Յարութեան տօնախմբութիւն:

Հայկական գաւառներու մէջ սովորութիւն էր, երբ եկեղեցւոյ զանգակը հնչէր Զատիկի գիշերուան ժամերգութեան համար, նախ գերեզմանատուն այցելելու իրենց ննջեցեալներուն գերեզմանափառներուն վրայ մեղրամոմ վառել եւ աւետել "Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց", ու ապա երթալ եկեղեցի:

Հայ քնարերգու քանաստեղծներ, Զատիկը կը փառաբանէին երգելով.

"Արեւն է ծագեր վըր մեր երդիքին,
Ծագեր է ծագեր լոյս լուսաւորչին:
Զատիկն է բերբեր լոյս մեր երդիքին,
Հաւիկն է արթուն սուրբ Կարապետին.
Կարմիր է հաւկիթն մեր սուրբ Զատիկին,
Հաւիկն է ածել սուրբ Կարապետին":

"Գիւնին է կարմիր, տէրտէրը կ'օրհնէ,
Զատիկն է եկեր, մատաղը կ'օրհնէ:
Մեր մատաղիկն է մեր աքլորիկ,
Իւր մեռնիմ ես խորոտ կատարին:
Զատիկն է մեր հաւկիթիկ,
Նշխուն է մեր հաւկիթիկ":

Յարութեան Զատիկի տօնակատարութեան թուականը երկար ժամանակ զբաղեցուցած է առաջին դարերու եկեղեցւոյ հայրերը: Հարցը լուծուեցաւ Նիկիոյ Ա. Տիեզերական ժողովին, երբ վճռուեցաւ Ս. Յարութեան տօնը "կատարել գարնան գիշերահաւասարէն յետոյ եկող լուսնի լրման յաջորդող Կիրակիին": Սուրբք եւ

Տօնֆ"ի մէջ, Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան այդ առնչութեամբ հետեւեալ բացատրութիւնը կու տայ. "Աստուածայայտնութիւնը եւ իրեն յարակից միւս տօները կը կատարուին ճշտիւ արեգակնային հաշուով եւ անշարժ են, այսինքն ամէն տարի նոյն ամսաթուին տեղի կ'ունենան . . . բայց Ջատիկը եւ տոմարապէս իրեն հետ կապուած տօները կը կատարուին լուսնային հաշուով եւ շարժական են, ինչպէս հրեական Պասէքը, եւ կը տարութեբերուին 35 օրերու շրջանի մը մէջ: Ջատիկը կը շարժի Մարտ 22էն մինչեւ Ապրիլ 25 օրերու շարքի մը վրայ: Բոլորովին տոմարական դրութեան գիտական բացատրութեան գործ է եւ դաւանական բնոյթ չունի երբեք" (էջ 246):

Ջատիկ քառի ծագումին եւ իմաստին մասին բանասէր-լեզուագէտներ արտայայտած են զանազան կարծիքներ, առանց սակայն յանգելու եզրափակիչ լուծման:

Անգլիացիներ *Easter* կ'անուանեն Ջատիկը, Գերմանացիներ՝ *Ostern*, որոնք ծագում առած են սափոնական գարնան աստուածուհի *Ostara*էն: Դոկտ. Յակոբ Թօփեան Ջատիկ քառի ստուգաբանութեան առթիւ կ'ըսէ.՝ «Արդեօ՞ք մեր բով ալ Ջատիկ քառը հին աստուածութեան մը անուան հետ կապ չունի՞: Դժբախտաբար մեր հին դիցաբանութիւնը այնքան կիսակատար եւ թերի ձեւով մեզ հասած է, որ մենք շատ աղօտ գաղափար ունինք մեր կոապաշտական ժամանակի դից ու դիւցազանց, անոնց տօներու եւ պաշտամանց մասին» (Լոյս, 1905. էջ 380):

Հայր Անտոն Ալիշան Ջատիկը կը մերձեցնէր վրացիներու դիցուհի *Ջադի* անուան, Եգիպտացիներու մեռելոց հոգւոց խնամակալ *Սադե* Աստուծոյ եւ հնդիկներու Պրահման՝ *Սադի* ու հարց կու տայ.՝ «Մեր Ջատիկ անունն ալ չե՞նթադրեր համանուն չաստուած մի, որ եւ սիրելի եղած ըլլայ հայոց, մինչեւ քրիստոնէական ամենափա-

ռաւոր տօնն այսպէս կոչել . . . Յատուկ Ջատիկ անուամբ Արդարութեան չաստուած մը յիշուած կ'ըսուի յարեւելս» (Հին Հաւատք . . . էջ 338):

Վահան Վրդ. Տէր-Մինասեան, իր «Անգիր Դպրութիւն» Բ. հատորին մէջ կը յիշատակէ թէ «ինչպէս ի հնումն ճանճիկ աստուած մը եղած է, որպէս կը յիշուի Ս. Գրքի մէջ (Ի. Թագ. Ա. 1-13), գուցէ Ջատիկ աստուած մը կամ Ջատիկ անունով տօն մը եղած ըլլայ, զի ցայսօր Ջատիկ կոչուած կարմիր միջատը, որ այս օրերուս մէջ կը թռչտի, մերիններէն կը բռնուի, ափի մէջ կը շոյուի եւ յետոյ կ'արձակուի եւ կը դիտուի թէ ո՞ր կողմ կը թռչի, եւ կը հմայուի կամ մեկնուի թէ այն կողմէն պիտի գայ յաջող բախտ մը, կամ յաջող դարձ մը պիտի ընէ այն կողմէն տարակալ սիրական մը» (էջ 112):

Ըստ Թորգոմ Պատրիարքի, «հիններէն ումանք անոր մէջ կը տեսնեն ագատութիւն քառին արմատը եւ կը մեկնեն ագատիլ չարչարանքներէ. այլ՝ գատուիլ բային արմատը. եւ կը համեմատեն հրեական պասքային հետ, իբր գատում կամ անցք (ընդ կարմիր Ծովն): Նորերէն ումանք, ընդունելով այս վերջին իմաստը, անոր մէջ կը տեսնեն ակնարկութիւն գիշերահաւասարին նուիրուած տօնի մը, որ եղանակներու գատուելու ժամանակին կը պատահէր: Ուրիշներ պարսկերէն ծագում կը տեսնեն անոր մէջ, եւ կը հասկնան զոհել կամ զենուլ: Որոշ է թէ հայերէնի մէջ անիկա նոյնացած է զոհի կամ զենումի գաղափարին հետ: Յամենայնդէպս, սա պէտք է եղած լինի անունը՝ հետագային բոլորովին մոռցուած հին հայկական դիցաբանութենէ տօնի մը՝ որ հաւանաբար տեղի կ'ունենար Գարնանակիզքին, ինչպէս ցարդ կը կատարուի Եգիպտացւոց մէջ՝ Ջատիկի օրը (Շամ էլ Նէսիմ), եւ ուր կը զենուին առաջին անգամ նորածին գառնուկներ»

(նոյն, անդ. էջ 244-245):

Կարելի է ենթադրել, թե ինչպես հոռմեական եկեղեցին Դեկտ. 25ի սատուոնական արելի տունակատարութիւնը տեղափոխեց Յիսուսի ծննդեան յիշատակին, այնպէս ալ հայաստանի մէջ Ջատիկի հեթանոսական տօնի խափանումով հաստատուեցաւ Ս. Յարութեան գերբնական խորհուրդի տօնախմբութիւնը:

Գալով կարմիր հաւկիթի գատկական սովորութեան, պէտք է խոստովանիլ, որ շատ քիչ բան գիտեմք անոր ծագումին մասին:

Հին կրօններու միթաբանութեան մէջ հաւկիթը կը խորհրդանշէ աշխարհածնական հաւատալիքները: Գր. Տաթեւացի օտար աղբիւրէ օգտուելով քանի մը տող գրած է այդ մասին. —

«Իսկ այսօր ի շաբաթուս նախկին կիրակէի ուր ձու ներկեմք կարմիր. եւ այն է խորհուրդն՝ զի միայն ի տօնի գատկիս ներկեմք ձու: Ձի ձուն՝ օրինակ է բոլոր աշխարհի. որպէս ասեմ իմաստունքն՝ թէ վերին կեղեւն գերկնիցն քերէ զմամուրիւն, իսկ մզգնաձեւն՝ օդոյս, եւ սպիտակուցն ջրոյ, եւ դեղինն երկրիս, որ է մէջն: Եւ ներկն նշանակէ՝ թէ բոլոր աշխարհս քրիստոսի արեամբ գնեցաւ, զոր մեք ի ձեռն առեալ յայտնապէս գիրկութիւն մեր քարոզեմք: Վասն այսորիկ փրկութեանն մերոյ է հաղորդելի նախկին եւ ապա՝ յայլ կերակուրս» («Ձմեռան»): Տաթեւացիի տուած մեկնաբանութենէն կ'եզրակացուի, որ 1) Խրազալոյցի օրը ներկելու է գատկական կարմիր հաւկիթը. 2) հաւկիթը կը խորհրդանշէ երկիրը. 3) կարմիր ներկը կը խորհրդանշէ Յիսուսի արիւնը. 4) պահքը լուծելու է կարմիր հաւկիթով:

Դոկտ. Յ. Թօփեան կարեւորութեամբ կը նշէ, որ Գր. Տաթեւացիին տուած «կրօնական-խորհրդական իմաստն է թէ

աշխարհը կ'որ է. հաւկիթը՝ այդ կ'որութեան ամբողջութիւնը կը խորհրդանշէ, եւ Քրիստոսի աւետարանը տարածուած է այդ կ'որութեան ամէն կողմը . . . Տարակոյս չկայ որ հին հաւատքի մէջ հաւկիթի ծէս ունեցող ազգեր՝ իրենց հետ միասին քրիստոնէացուցին հաւկիթի նշանակութիւնն ալ» («Լոյս», 1906, էջ 301):

Հին ժողովուրդներ նուիրական նկատած են հաւկիթը որովհետեւ անոնք հաւատացած էին որ երկիրը հաւկիթի թուխտ ծնած է: Անոնք կը կարծեն որ հաւկիթի կեղեւը երկրի ցամաքն է, սպիտակուցը՝ ջուրը, դեղնուցը՝ կրակը, իսկ թաղանդի ու կեղեւի միջեւ պարփակուած է օդը:

Արեւելի մէջ, մանաւանդ կրակապաշտ հայ ու պարսիկ ազգերու մօտ, սովորութիւն կար գարնանամուտը շնորհաւորել իրարու հաւկիթներ նուիրելով: Անոնք գարունը հռչակած էին «Յաղթութիւն արեգական գօրութեան»: Ջատիկի քրիստոնէացումով, քրիստոնեաներ զայն հռչակեցին «Յաղթութիւն արեգականն արդարութեան» որովհետեւ աշխարհ նոր կեանք ստացաւ Քրիստոսի յարութեամբ:

Թալմուտի ընթերցումէն ի յայտ կու գայ որ հրեաներ եւս խաշած հաւկիթը կը գործածեն Պասէի տօնին: Անոնք կը հաւատան որ Ձիջ թռչունի ածած հաւկիթը անմահական կերակուր պիտի ըլլայ իրենց, աւելի համեղ քան մանանան:

Հաւանական է որ հաւկիթը կարմիր ներկելու սովորութիւնը հայերէն տարածուած է այլ ազգերու մէջ. «որովհետեւ կարմիրն է իբր սիրական գոյն եւ հայերն էին ի բնէ բնապաշտ եւ բնութեան մէջ գերընտիր քերքն է Որդանկարմիրը եւ բնութեան ծննդաբերութեանց մէջ հրաշալին է հաւկիթը. ուստի զայն Որդան կարմիրով զարդարուն ընելով նուիրագործած են, աստուծաներու եւ իրարու միանգամայն

ընծայարբեր ըլլալով. մանաւանդ գարնամամտի օրերուն մէջ, երբ բնութիւնն է հրաշագեղ եւ վառ ի վառ՝ կարմիր արեւով» («Անգիր Դպր.» էջ 118): Հին սովորութիւններու մասին խօսելով, Վահան Վարդապետ կը վկայէ, թէ «Ջատկի առ աւօտուն երբ տաներէց քահանայն տնօրհնէֆի կը գայ, կ'օրհնէ ոչ թէ միայն գինին, այլ հաւկիթն, որ կը պահուի մինչեւ գվերջ տարւոյ:

Կ'օրհնուի աղն, զոր կը լնուն վերստին նոյն ամանին մէջ, կ'օրհնուի ցորենն կամ ալիւրն, զոր կը լնուն ամբարին մէջ, կ'օրհնուի ջուրն որմէ յետ կաթիլ մը խմելոյ, կը լնուն յիւր կարասն, կ'օրհնուի այս ամէնն, որպէս զի այդ հայ Բրիստոնէին տուն շէն ու պայծառ մնայ, ի լիութեան մնայ» (նոյն, անդ. էջ 125):

ԲԱՐԳԷՆ ԹՕՓՃԵԱՆ

«ՄԱՆԱՆԵՆԻ ՀԱՏԻԿԻՆ ԶԱՓ ՀԱՒԱՏՔ»

«Եթէ Մանանեի Հատիկին Զափ Հաւատք Ունենաք, Եւ Այս Լեռան Ըսէք, Ասկէ Անդին Փոխադրուէ, Եւ Պիտի Փոխադրուի Եւ Բան Մը Անհնարին Պիտի Զլլայ Զեզի»:

Խնչ է հաւատքի դերը մարդկային կեանքին մէջ, Բրիստոնէութիւնը հաւատքի կրօնք է: Անիկա հաւատքով կը սկսի, հաւատքով ալ կը շարունակուի եւ հաւատքով ալ կ'արդիւնաւորուի: Բրիստոնեայ ըլլալ կը նշանակէ հաւատացեալ ըլլալ: Խնչ բաներու հաւատալ: Հաւատալ Աստուծոյ գոյութեան, Յիսուս Բրիստոսի փրկարար Յարութեան, Ս. Հոգիի ներգործող ու Սրբացնող ոյժին, յաւիտեանական կեանքին, նշմարտութեան, սիրոյ եւ արդարութեան վերջնական յաղթանակին, ինչպէս նաեւ Ս. Աւետարանի Ուսուցումներուն:

Խնչ է հաւատքը: Ըստ Երրայեցոց Թուղթի հեղինակին. «Հաւատքը յուսացած բաներուն հաստատութիւնը եւ չեւեցած բաներուն ապացոյցն է» (Երր. ԺԱ. 1): Հաւատքը վստահութիւն ունենալ է անձի մը վրայ, վարդապետութեան մը եւ կամ յայտարարութեան մը վրայ: Զոր օրինակ, մէկը քնքի կը խոստանայ ու կ'ըսէ. «Այս ինչ քարիքը որոշած եմ քնքի ընել»: Եւ դուն իրեն կը հաւատաս՝ անոր համար որ

այդ մարդուն հանդէպ վստահութիւն ունիս: Հետեւաբար հաւատքը վստահութեան հետ սերտ աղերս ունի: Ուրիշ խօսքով Աստուծոյ հաւատալ կը նշանակէ Աստուծոյ վստահիլ:

Հաւատքը բանալի մըն է որ մեր առջեւ կը բանայ երկնային շնորհաց գանձերը, եւ որոնք Աստուծային օրհնութիւններ կը դառնան մեզի համար: Բայց հաւատքին պէտք է միանալ առաքիլի գործերը. Յակոբոս Առաքեալ կ'ըսէ. «Ինչպէս մարմինը առանց հոգիի մեռած է, նոյնպէս ալ հաւատքը առանց գործերու մեռած է»:

Սատանանք ալ կը հաւատան Աստուծոյ բայց առաքիլի գործեր չեն կատարեր: Հետեւաբար այդ տեսակ հաւատքը ապարդիւն է:

Բանաստեղծներէն մէկը ըսած է.

«Եթէ հաւատք ունիս, ի սէր Աստուծոյ՝ տո՛ւր անկէ ինձի մաս մը, իսկ եթէ տարակոյսներ ունիս՝ քնքի պահէ զանոնք, քնքի անոնցմէ եւ շատ ունիմ քոյս»:

Հետեւաբար առանց հաւատքի

ՄՏՆԴՐՆ
ՄԱՍՈՒԼԻ
ԲԺ.